

ЭТНОНИМЫ В ТОПОНИМИИ КАРАКАЛПАКСТАНА

А.Алланиязов – докторант

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Таянч сўзлар: тилшунослик, ономастика, этноним, топоним, этнотопоним.

Ключевые слова: языкознание, ономастика, этноним, топоним, этнотопоним.

Key words: linguistics, onomastics, ethnonym, toponym, ethnotoponym.

Этнонимы являются важнейшим источником для изучения исторического прошлого народов Средней Азии. Особенно большой интерес представляет географическое распространение этнонимов и их отражение в топонимии.

Одной из характерных особенностей топонимии Каракалпакстана является большой удельный вес этнотопонимов, т.е. географических названий, носящих имена каракалпакских племен, родов и их многочисленных мелких родовых делений, а также названия других народов, живших и проживающих на территории Каракалпакстана.

Не вникая в подробности родоплеменного деления каракалпакского народа, которое не забыто до сих пор, мы рассмотрим только отражение названий этнонимов в топонимии.

Как показали наши исследования, определенная часть этнотопонимов Каракалпакстана произошла от названий каракалпакских племен и родов. Кыпчаки, многочисленное в прошлом племя, игравшее большую роль не только в истории народов Средней Азии, но и Восточной Европы. Оно стало этническим названием казахов, каракалпак, узбеков, киргизов и других.

В Каракалпакстане зафиксировано несколько топонимов, имеющих непосредственное отношение к этнониму кыпчак: «Қыпшақарна» (канал на территории Амударьинского района), «Қыпшақ» (в Амударьинском, Кегейлийском, Караузякском, Кунградском, Муйнакском, Тахтакупырском, Шуманайском и Чимбайском районах), «Қыпшақдэрья» (в Муйнакском районе), «Қыпшақжап» (в Чимбайском районе), «Қыпшақкөл» (в Караузякском районе). Остальные происходят от родов или мелких ответвлений племени кыпчак: «Бағаналы ауылы» (в Чимбайском районе), «Бэйбише ауылы» (в Чимбайском районе), «Басар ауылы» (в Кегейлийском районе), «Естекжап» (в Кегейлийском районе), «Ешкили ауылы» (в Кегейлийском районе), Жағалтай ауылы (в Чимбайском районе), Жадик ауылы (в Чимбайском районе), Жадикжап (в Чимбайском районе), «Көпсоқыр ауылы» (в Кегейлийском и Чимбайском районах), «Майлыбалта ауылы» (в Кегейлийском, Караузякском и Чимбайском районах), «Салтыр ауылы» (в Кегейлийском и Чимбайском районах), «Санмурын ауылы» (в Кегейлийском и Чимбайском районах), «Сүмбил ауылы» (в Нукусском районе), «Тараклы ауылы» (в Кегейлийском районе), «Тараклыжап» (в Кегейлийском районе), «Шунақ ауылы» (в Кегейлийском и Чимбайском районах), «Уябы кыпшақ ауылы» (в Кегейлийском и Чимбайском районах).

На территории Каракалпакстана насчитывается два топонима, связанных с этнонимом қаңлы: «Қаңлы ауылы» (в Амударьинском, Кегейлийском, Кунградском, Тахтакупырском, Шуманайском, и Чимбайском районах), «Қаңлыжап» (в Чимбайском районе).

«Қаңлы» – одно из древнейших племен, вошедшее в состав многих тюркских народов Средней Азии и Казахстана.

В Каракалпакстане зафиксировано несколько топонимов, имеющих непосредственное отношение к мелким ответвлениям племени кытай: «Айтеке ауылы» (в Кегейлийском и Чимбайском районах), «Айтекежап» (в Кегейлийском и Чимбайском районах), Айтекеой (в Чимбайском районе), Анна ауылы (в Кегейлийском, Нукусском, Тахтакупырском и Чимбайском районах), Аннажап (в Чимбайском районе), «Аралбай ауылы», Аралбайжап, Аралбайсалма (в

Кегейлийском и Чимбайском районах), «Бексыйық ауылы» (в Кегейлийском и Чимбайском районах), «Бессары ауылы» (в Кегейлийском, Караузякском и Чимбайском районах), «Қазаяқлы ауылы» (в Кегейлийском, Караузякском, Тахтакупырском и Чимбайском районах), «Қайшылы ауылы» (в Кегейлийском, Нукусском и Чимбайском районах), «Қуйын ауылы», «Қуйынжап» (в Чимбайском районе), «Қырық ауылы» (в Кегейлийском, Караузякском, и Чимбайском районах), «Мәнжиўли ауылы», «Мәнжиўлижап» (в Чимбайском районе), «Шериўши ауылы», «Шериўшижап» (в Чимбайском районе) и другие.

Китаи, кроме каракалпак, вошли также в состав казахов, киргизов, ногайцев, узбеков, башкир и других тюркских народов.

Мангыт – название одного из древнейших тюркоязычных племен. Названия мелких родовых подразделений племени мангыт в качестве топонима встречаются в Кегейлийском, Нукусском и Чимбайском районах. Например, «Ақмаңғыт, Ақмаңғытарна, Ақмаңғытжап, Арсары ауылы, Аршан ауылы, Аршанжап, Аршанкебир, Аршанөзек, Губидиной, Жаманша ауылы, Жанлықмаңғыт ауылы, Жетикүрт ауылы, Қарамаңғыт ауылы, Қылқалы ауылы, Қылқалыжап, Мамықшы ауылы, Тамғалы жап, Тоқмаңғыт ауылы, Тоңмойын ауылы, Үшбас ауылы, Шүйит ауылы, Шүйиташа, Шүйитжап».

Кенегес – название одного из больших племен каракалпак. В Каракалпакстане имеются топонимы, произошедшие от названий мелких родов племени кенегес: В Кегейлийском и Чимбайском районах: «Абас ауылы», «Ақтоғынжап», «Араншы ауылы», «Бозақ ауылы», «Гөбдир ауылы», «Добал ауылы», «Добалжап», «Жаманжақ ауылы», «Кенегес ауылы», «Кенегесжап», «Кенегескөл», «Қараоймаұйт ауылы», «Оймаұйт ауылы», «Оймаұйтжап», «Сарыоймаұйт ауылы», «Өмир кенегес ауылы», «Мынжыр ауылы».

Этот список можно дополнить ещё такими этнотопонимами, как «Ашамайлы ауылы», «Қабасан ауылы», «Қарамойын ауылы», «Қарамойынсалма», «Қыят ауылы», «Қыятжарған», «Қостамғалы ауылы», «Қәндекли ауылы», «Мүйтен ауылы», «Теристамғалы ауылы», «Тийекли ауылы», «Баймақлы ауылы», «Балғалыжап, Қолдаұлы ауылы», Калмакжап, «Ырғаклы ауылы», «Уйғыр ауылы» и другие.

Приведенные выше этнонимы, на основе которых образованы топонимы в Каракалпакстане, являются названиями каракалпакских племен и родов, часть из них – общи для большинства тюркских народов.

Кроме того, топонимы Каракалпакстана можно рассматривать и в рамках отдельных подгрупп.

Как показали наши исследования, определенная часть этнотопонимов Каракалпакстана произошла от названий казахских племен и родов. К ним относятся, например топонимы «Қазақ ауылы, Қазақаша, Қазақдэрья, Қазақала, Қазақжылға, Қазақой, Қазақсалма». Кроме того, на территории Каракалпакстана встречается ряд топонимов образовавшихся на основе названий казахских родов: «Адай ауылы, Адайкөл, Ажим ауылы, Ажимсалма, Әлим ауылы, Байлы ауылы, Батлы ауылы, Жақайым ауылы, Жақайымкөл, Жолый ауылы, Қаражан ауылы, Қарасақал ауылы, Қарасақалжап, Қараш ауылы, Қоңыр ауылы, Куттыккөл, Төртқаражап, Шегем ауылы, Шөмекей ауылы».

На рассматриваемой территории встречаются и топонимы названные именами узбеков и их родов. Например, «Өзбек ауылы, Дурман ауылы, Жалайыр

аўылы, Курбанақ, Қыпшақарна, Қытай аўылы, Маңғыт, Маңғытарна, Найман аўылы, Найманжап, Найманкөл, Ноғай аўылы, Сағыр аўылы, Сағыржап, Сағыркөл, Саят аўылы, Шыйық аўылы».

На территории Каракалпакстана встречаются и топонимы, названные именами туркмен и их родов: «Туркмен аўылы», «Туркменжап», «Алилижап», «Атауба», «Шардырайланба».

Приведенные факты говорят о том, что в топонимии Каракалпакстана этнонимы имеют большой удельный вес. В работе мы не могли упомянуть все известные этнонимы. Отметим только, что от 5 до 10 процентов названий населенных пунктов Каракалпакстана – это этнонимы.

Литература

1. Ёбдимуратов Қ. Неге усылай аталған? -Нөкис: 1965.
2. Ёбишов Г. Шымбай районы топонимлери. -Нөкис: «Қарақалпакстан», 2020.
3. Мәмбетова Г. Қарақалпакстанның арқа районлары гидронимлери. -Нөкис: «Қарақалпакстан», 2021.
4. Пахратдинов Қ., Абишов Г. Қарақалпакстан топонимлери сөзлігі. -Нөкис: «Қарақалпакстан», 2021.

РЕЗЮМЕ. Мақолада этнонимлар асосида юзага келган топонимлар ҳақида сўз боради. Қорақалпоғистон этнонимлари қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганилди: 1) қорақалпоқ уруғ ва қабилалари номлари асосида юзага келган топонимлар; 2) козок, ўзбек, туркман уруғ ва қабилалари номларидан ясалган топонимлар; 3) халқлар номидан ясалган топонимлар.

РЕЗЮМЕ. В статье изучаются топонимы Каракалпакстана, образованные от этнонимов. Этнонимы Каракалпакстана как показало специальное их исследование, можно разделить на следующие группы: 1) топонимы, образованные от названия каракалпакских племен и родов; 2) топонимы, образованные от названия казахских, узбекских и туркменских родов; 3) топонимы, образованные от названия народов.

SUMMARY. The article studies the toponyms of Karakalpakstan formed from ethnonyms. The ethnotoponyms of Karakalpakstan, as shown by their special study, can be divided into the following groups: 1) toponyms formed from the names of the Karakalpak tribes and clans; 2) toponyms derived from the names of Kazaksiks, Uzbeks and Turkmens; 3) toponyms formed from the names of peoples.

TURKMAN TILIGA RUS TILIDAN O'ZLASHGAN SO'ZLAR

M.A.Babayeva – mustaqil tadqiqotchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch soʻzlar: olinma soʻzlar, oʻzlashma birlik, kalka, fonetik oʻzgarish, soʻz oʻzlashishning sabablari, rus tiliga oid soʻzlar.

Ключевые слова: заимствованные слова, заимствованные единицы, калька, фонетические изменения, слова, причины заимствования слова, слова русского языка.

Key words : borrowed words, acquisition unit, phonetic change, word assimilation, reasons words belong to Russian.

Turkman xalqi tarixiy davrlar mobaynida boshqa xalqlar bilan iqtisodiy, siyosiy va milliy-madaniy aloqada boʻlib kelgan. Bu aloqalar oʻzaro aloqada boʻlgan xalqning tiliga, madaniyatiga maʼlum darajada oʻz taʼsirini oʻtkazadi. Oʻzaro taʼsiri natijasida tilning barcha boʻlimlarida: fonetika, leksika, grammatika kabilarda oʻzgarishlar yuz beradi. Bundan tashqari ular qadimda boshqa millat vakillari bilan birga vashashgan. Shu bois tilimizda oʻzlashma soʻzlarning boʻlishi tabiiy hol. Turkman tilida qoʻllaniladigan soʻzlarning salmoqli qismi boshqa tillardan olingan soʻzlardir. Bu soʻzlar turkman xalqi taraqqiyotidagi va turli davrlardagi tarixiy voqealar bilan bogʻliq. Tarixiy jihatdan ularni eron tilidan, arab va rus tilidan oʻzlashgan soʻzlarga boʻlish mumkin. Yuqorida keltirilgan ijtimoiy-tarixiy sabablarga koʻra turkman tiliga maʼlum miqdorda ruscha soʻzlar kirgan. Bir tildan boshqa bir tilga soʻz oʻzlashishi tillarning aralashuvi sifatida yuqori baholanadi. Mashhur tilshunos L.V.Shcherba bunday jarayonni tilshunoslik fanining muhim muammolari sirasiga kiritadi. Qozon tilshunoslik maktabining namoyondalaridan biri V.A.Bogoroditskiy esa oʻz tilini oʻrganishda boshqa tilning taʼsirini hisobga olish zarurligi va uning ahamiyatini qayd qiladi. Tillarning oʻzaro taʼsiri, bir tildan boshqa bir tilga lisoniy birliklarning oʻzlashishi masalalari N.V.Yushmanov tadqiqotlarida ham eʼtiborli oʻrinda turadi.

Oʻzga tilga oid soʻzlarni tadqiq qilishning asosiy yoʻnalishlariga V.Waynrayh tomonidan asos solingan boʻlib, u uchta asosiy relevant omillar majmuini ajratib koʻrsatdi: ekstralingvistik yoki sotsiolingvistik, ichki yoki psixolingvistik va bevosita lingvistik [9:149]. Vatandosh va chet ellik tilshunoslar eʼtiborini jalb qilib kelayotgan oʻzlashtirish jarayoni oʻz rivojlanishi davomida ilmiy adabiyotlarda turli davrlarda turlicha yoritilgan. Rus tilshunoslari “Oʻzlashma” atamasini “turli (morfologiya, fonologiya, semantika, sintaksis) elementlarning bir tildan ikkinchi tilga koʻchish jarayoni” [2:18], “oʻzlashmaning bir martalik, okkazional ishlatilishidan boshlab, lisoniy tizim tomonidan oʻzlashtirilib, natijada uning reseptor til tizimiga toʻlaqonli element sifatida qoʻshilishi” sifatida talqin qiladilar [3:216].

Olinma soʻzlarning aksariyati rus tilidan oʻzlashgan soʻzlardir. Ularning asosiy qismi (deyarli barchasi) boshqa

tillarda (nemis, yunon, lotin va boshqalar) rus tiliga oʻtdi. Masalan, nemis tilidan “teatr, grammatika” kabi soʻzlar, fransuz tilidan “play, leytenant, soat” kabi soʻzlar, ingliz tilidan rus tiliga “futbol, xokkey, tank” kabi soʻzlar rus tiliga oʻtib, rus tilidan esa turkman tiliga singib ketgan [8:31].

Ammo turkman tilining milliy oʻziga xosligi oʻzgarmagan: oʻzlashtirilgan soʻzlarning asosiy qismi turkman tilining tovush va grammatik oʻziga xosligiga boʻysungan. Masalan, “кружка, самовар” kürushge], [kurushgö], [sema: wa: r] soʻzlari (kurushge, semavar shaklida yozilgan) va turkman tilining tovush va grammatik tuzilishiga moslashgan. Soʻzlarning moslashish darajasi ularning qoʻllanish joyi va foydalanishining koʻp yoki ozligiga, soʻzlashuv va soʻzlashuv tiliga bogʻliq. Soʻz maʼnosi boʻlsa, savdo, ijtimoiy munosabatlar orqali turkmanlar hayotiga kirib aralashgan boʻlsa va oʻsha narsa (tushuncha) faol harakatga kelgan boʻlsa, uning maʼnosidagi soʻz ham keng qoʻllanila boshlagan. Buni “bedre, stol” kabi soʻzlarda koʻrish mumkin.

Oʻzlashma soʻzlarning kirib kelish davrlari. Turkiv tillarga oʻzlashma soʻzlarning kirib kelishi erta davrlardan boshlangan. Rus tilidan turkman tiliga oʻzlashma soʻzlarning kirib kelishi asosan, 1930-yillarga borib taqaladi.

1924 - yili turkman xalqi hayotida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy oʻzgarishlar roʻy beradi va bu oʻzgarishlar tilda ham aks etadi. Natijada, sanoat, qishloq xoʻjaligi, savdo, tibbiyot, fanda turli xil sohalarida yuzaga kelgan tushunchalarni ifodalay oladigan yangi, texnik terminlarning paydo boʻlishiga ehtiyoj seziladi. Bu soʻzlarning koʻpchiligi, albatta, birinchi navbatda, turkman tilining oʻz ichki resurslari yordami bilan yasalgan soʻzlardir.

Masalan: geñeş – kengash (sovet), tugra (gerb), uçar (samolyot) va hokazo. Ammo hamma soʻzlarni turkman tilining soʻzlari orqali ifodalab boʻlmaydi. Shu sababdan turkman tiliga rus soʻzlarinig oʻrnashishi asta-sekinlik bilan boshlaydi.

Oʻzlashma birliklar turkman tiliga, ayniqsa oldingi yillarda arab, fors tillaridan va keyingi vaqtlarda rus yoki boshqa Yevropa tillaridan rus tili orqali oʻzlashtirilgan. Hozirgi kunda ingliz tilini oʻrganishga eʼtibor kuchaygani